

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ
СТУПЕНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ
У НАВЧАЛЬНИХ КОМПЛЕКСАХ**

У статті висвітлено педагогічні основи функціонування освітніх комплексів типу “школа – коледж – ВНЗ”, “коледж – ВНЗ”; проаналізовано причини виникнення, тенезу процесу їхнього становлення та розвитку; виокремлено принципи управління та організації діяльності навчальних комплексів; окреслено переваги та доведено необхідність створення освітніх комплексів для реалізації неперервної гнучкої системи освіти.

***Ключові слова:** ступенева освіта, неперервна підготовка фахівців, наступність освіти, навчальні комплекси.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Нові вимоги сьогодення до спеціалістів привели до необхідності розгляду проблеми неперервної освіти, яка полягає у створенні умов для навчання особистості протягом усього життя. Тому неперервна освіта сьогодні постала важливою парадигмою модернізації освітньої системи.

Розв'язання проблеми неперервного навчання має багато аспектів. Один з них – це неперервне навчання в умовах ступеневої освіти, яке потребує певної адаптації при переході з одного рівня освіти до іншого [7]. Впровадження ідей неперервної освіти тісно пов'язано з формуванням системи ступеневої підготовки фахівців. Одним із можливих варіантів розв'язання проблеми забезпечення неперервної освіти є створення навчальних комплексів, до складу яких входять освітні заклади різних ступенів професійної освіти, філіали та

представництва різних ВНЗ. Мова йде про включення навчальних закладів різних рівнів акредитації до складу університетів, академій, інститутів, тобто утворення навчальних комплексів типу “школа – коледж – ВНЗ”, “школа – професійний ліцей – коледж – ВНЗ”, “коледж – ВНЗ” [6, 53].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблемами, пов’язаними із реалізацією ступеневої освіти в навчальних комплексах, займалися вітчизняні вчені Н.В. Денисова [3], С.М. Мамрич [7], Н.А. Фоменко [8], російські вчені – Т.А. Бродська [1], О.В. Кайгородова [4] та ін.

Н.В. Денисова [3] у дослідженні “Тенденції розвитку комплексу “коледж – університет” у системі неперервної педагогічної освіти” аналізує основні фактори, що спричинили створення навчальних комплексів, та обґрунтовує етапи їхнього розвитку.

Автори праці “Управління взаємодією навчальних закладів різного рівня у навчально-науковому комплексі” [2] аналізують основні форми співпраці учасників освітніх комплексів, враховуючи при цьому основну мету і принципи наступності та уніфікації освіти. Науковці наголошують на необхідності узгодженості вертикальної структури управління та взаємодії навчальних комплексів. Окремі проблеми створення та функціонування інтеграційної системи “коледж – ВНЗ”, які можуть негативно відбитися на результативності роботи комплексу загалом, розглядають В.П. Ковалевський, І.Д. Белоновська, Ж.Г. Пискунова [5].

У своєму дослідженні Н.А. Фоменко акцентує увагу на особливостях підготовки інтегрованих планів та робочих програм, змісті програм спеціальних предметів різних ступенів навчання у навчальних комплексах. Автор доводить, що інтегровані навчальні плани дадуть змогу уникнути дублювання низки предметів, які вивчаються у школі, коледжі, ВНЗ.

Виділення нерозв’язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проте, незважаючи на актуальність даної проблематики, сьогодні в педагогіці немає достатньо розробленої і науково обґрунтованої теорії функціонування навчальних комплексів. Тому виникає потреба

дослідження педагогічних основ функціонування комплексів типу “школа – коледж – ВНЗ”, “коледж – ВНЗ”: з’ясування причин виникнення, дослідження історії та процесу розвитку, виявлення ключових моментів організації роботи комплексів.

Зв’язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дослідження виконано відповідно до напрямів роботи, визначених у тематичному плані наукових досліджень кафедри вищої математики Хмельницького національного університету “Нові інформаційні технології і засоби навчання”.

Мета статті – висвітлення педагогічних основ функціонування навчальних комплексів типу “школа – коледж – ВНЗ”, “коледж – ВНЗ”: причин виникнення, генезу процесу становлення та розвитку, переваг та організації роботи навчальних комплексів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні процеси створення навчально-наукових комплексів розпочато досить недавно. Найважливішими факторами, що спричинили створення інтегрованих систем, були педагогічні інновації кінця ХХ століття – ідеї неперервності та ступеневості освіти.

Першим етапом розвитку навчальних комплексів було ініціювання до об’єднання зусиль ВНЗ різних рівнів акредитації з метою уникнення дублювання напрямів спеціальностей, збереження належної матеріально-технічної бази в умовах загального реформування і становлення національної освітньої системи.

Упродовж 1991 – 1994 рр. функціонувало близько 283 навчально-наукових комплексів. До їх складу входили загальноосвітні, професійно-технічні, вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації та підрозділи післядипломної освіти.

Другим етапом розвитку навчальних комплексів типу “школа – коледж – ВНЗ”, “коледж – ВНЗ” є період нормативного забезпечення їхньої діяльності. Так, наприклад, наказом Міністерства освіти України від 25 січня 1994 р. було упроваджено “Положення про навчальний та навчально-науково-виробничий комплекси”, яке визначило порядок створення комплексів, організацію навчально-виховної роботи

та формування змісту освіти у системі ступеневої підготовки, повноваження членів комплексу.

Наприкінці 2003 – 2004 навчального року в Україні 82 % університетів, академій очолювали навчальні, навчально-науково-виробничі комплекси, майже половина закладів I – II рівня акредитації стали структурними підрозділами вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації [3].

Основою побудови моделі ступеневої підготовки фахівців у навчально-науково-виробничих комплексах є підходи неперервності професійної освіти; інтегративності, диференційованості, багаторівневості, багатопрофільності, професійної спрямованості, ступеневості, комплексності та соціальної зумовленості [7].

Інтеграція навчальних закладів потребує чіткої *організації навчально-методичної роботи*.

У своїй діяльності навчальні комплекси керуються законами України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, постановою Кабінету Міністрів України від 20.01.1998 р. № 65 “Про затвердження положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)”, “Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах”, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 02.06.1993 р. № 161, положеннями інших директивних рішень про розбудову освіти, оновлення і збагачення її змісту, наказами та інструкціями Міністерства освіти і науки України, статутами або рішеннями Ради навчальних закладів – учасників комплексу. Правовою основою взаємодії освітніх закладів можуть бути багатосторонні угоди.

Управління навчальним комплексом, як правило, здійснює ректор основного ВНЗ. Безпосереднє керівництво навчальною, методичною, науковою, виховною, соціально-побутовою, адміністративно-господарською діяльністю та міжнародними зв'язками закладів – членів комплексу – здійснюють керівники цих закладів. Зазвичай, вищим колегіальним органом управління комплексу є Рада комплексу, до якої входять керівники навчальних закладів – членів комплексу. Головою Ради комплексу є здебільшого ректор основного ВНЗ. Як правило, рішення Ради комплексу приймаються простою більшістю.

Після їх затвердження вони можуть бути обов'язковими для всіх учасників комплексу або мають рекомендаційний характер щодо конкретних закладів – членів комплексу та їх керівників. Ступінь участі окремих закладів у співробітництві в межах комплексу пов'язаний передовсім із тим, у яких із рекомендованих Радою заходах вони беруть участь. Жодні пропозиції не можуть бути нав'язані одними учасниками іншим учасникам комплексу [2].

Виходячи з основних цілей створення комплексів (дотримання принципів наступності освіти, уніфікації стандартів, навчальних планів і програм, активної перепідготовки педагогічних кадрів середньої ланки, розробки навчально-методичної документації), *основними формами співробітництва учасників комплексу є:*

1. Розробка спільної документації (угод, наказів, договорів), що забезпечує взаємозв'язок учасників комплексу та організацію його роботи.

2. Аналіз державних освітніх стандартів середньої та вищої професійної підготовки фахівців у межах комплексу та створення комісій для розробки інтегрованих навчальних планів і програм.

3. Проведення спільної наукової роботи: залучення співробітників, учнів, студентів закладів – членів комплексу – до участі в наукових конференціях, проведення науково-методичних семінарів, навчання в магістратурі, аспірантурі, докторантурі при кафедрах університету.

4. Створення системи підвищення кваліфікації та стажування викладачів навчальних закладів середньої ланки: співробітництво з працівниками університету у створенні методичних матеріалів, виконання творчих робіт і методичних розробок під керівництвом провідних вчених ВНЗ у період атестації педагогів коледжів, робота у “парах” з викладачами ВНЗ, одержання нових спеціальностей в інституті післядипломної освіти університету, навчання співробітників закладів – членів комплексу в магістратурі [2].

5. Спільна навчально-методична робота: спільне видання навчально-методичної літератури.

6. Спільне проведення проміжного контролю і підсумкової атестації студентів коледжів, їх тестування при переході на навчання у ВНЗ.

7. Організація екскурсій учнів до університету та інших закладів, участь у спільних культурних і спортивних заходах, олімпіадах, виставках, конкурсах.

8. Викладання дисциплін у загальноосвітніх закладах і технікумах працівниками університету.

9. Проведення викладачами університету занять школярів з інформатики та іноземної мови у комп'ютерних класах та лінгафонних кабінетах університету тощо.

10. Здійснення профорієнтаційної роботи [2].

Вертикальна структура взаємодії комплексів “школа – коледж”, “професійно-технічне училище – коледж”, “коледж – ВНЗ” має бути основана на узгодженні навчальних планів підготовки молодших спеціалістів і бакалаврів при продовженні навчання випускників для одержання кваліфікації бакалавра за скороченим терміном навчання.

Розробка та вдосконалення інтегрованих наскрізних навчальних планів і програм передбачає передусім детальний аналіз змісту навчання на різних ступенях. Для цього використовують наскрізну стандартизацію освітніх програм, яка ґрунтується на єдиних цілях усієї системи неперервної освіти:

– навчальні плани мають бути розроблені на основі принципів наступності, неперервності, комплексності та професійної орієнтації;

– завершеності навчання на кожному рівні професійної підготовки;

– основним критерієм відбору змісту для інтегрованих освітніх програм з різних освітніх рівнів є врахування ознак за схожими елементами цих програм.

Особливістю підготовки інтегрованих планів та робочих програм є поетапне розгортання змісту навчання на основі кваліфікаційних вимог і стандарту освіти, намірів та можливостей студентів, а також інтересів навчального закладу. Зміст програм зі спеціальних предметів першого ступеня навчання має більшу практичну спрямованість та враховує

вікові особливості й рівень загальноосвітньої підготовки та розвитку учнів [7]. Інтегровані навчальні плани дають змогу уникнути дублювання низки предметів, які вивчаються і у школі, і в коледжі, і у ВНЗ. Вони виключають повторення, економлять час, дають можливість глибше вивчити головне – спеціальність.

Одним із важливих факторів організації роботи комплексу є надання пільг в оплаті за навчання випускникам навчальних закладів – членів комплексу. Надання пільг здійснюється за різною тарифікацією. Так, якщо певний заклад навчального комплексу спрямовує на навчання на I курс певну визначену кількість осіб, то знижки в оплаті, наприклад, можуть становити 15 % (для всіх) та 30 % (для відмінників); якщо понад зазначену кількість випускників, то відповідно 20 % та 35 %. Іншим варіантом є надання пільг випускникам членів комплексу з оплатою певного відсотка від загальної вартості навчання протягом усього терміну навчання за умови своєчасного одержання заліків і відсутності незадовільних оцінок на екзаменаційних сесіях.

За рекомендацією Ради навчальних закладів – учасників комплексу – окремі обдаровані діти можуть прийматися на навчання з оплатою 50 % від вартості навчання. Такі умови можуть зберігатися при успішному складанні навчальних сесій, наприклад, за середнім балом, не нижчим 4,0 – 4,5. Установлюються також знижки в оплаті за навчання переможцям і учасникам конкурсів, олімпіад, змагань. Для заохочення у підвищенні кваліфікації викладачів середньої ланки у магістратурі ВНЗ надаються певні пільги в оплаті за навчання або проводиться без оплати [2].

Проте, незважаючи на достатню організацію діяльності навчальних комплексів, існують певні *проблеми*, пов'язані з їх функціонуванням: розв'язання суперечностей між цілями коледжу і ВНЗ; нормативне забезпечення діяльності комплексів, правового й економічного партнерства; вибір спільних спеціальностей і напрямів; проектування наскрізних інтегрованих навчальних планів та робочих програм; забезпечення наступності, тобто розробка механізму переходу студентів з одного ступеня навчання на інший; визначення

термінів навчання у структурі коледжу і ВНЗ; узгодження термінології та поняттєвого апарату дисциплін; визначення оптимальної кількості учасників, оскільки як надто обмежене коло, так і надто велика кількість залучених негативно відбиваються на результативності роботи комплексу загалом [5].

У багатьох випадках порушується наступність між ступенями освіти з окремих фахових дисциплін, зміст яких практично повторюється. Між навчальними закладами існують суперечності в організації навчального процесу, зокрема щодо обсягу навчального матеріалу і відмінностей методики його викладання та форм перевірки успішності на різних ступенях навчання. Значні труднощі виникають також під час опрацювання інтегрованих навчальних планів. Це зумовлено тим, що перехід на вищий ступінь за наскрізним планом потребує перенесення на нижчий ступінь навчання значної частини змісту навчання з певних предметів. Відсутність належної уваги до наступності між ступенями навчання призводить до неузгодженості ступенів освіти та відсутності координації у діях зацікавлених установ. Це знижує якість підготовки фахівців, веде до фрагментарності та формалізму знань учнів і студентів, до зниження розвитку їх творчих можливостей [7].

Але, незважаючи на зазначені проблеми функціонування навчальних комплексів, аналітичне опрацювання джерельної бази (звітних документів, нормативних актів, наукових доповідей, статистичних даних) дало змогу визначити низку *переваг* навчальних комплексів:

1. *Реалізації ступеневості освіти.* Забезпечується інтеграція рівнів професійної освіти, змісту рівнів і ступенів освіти, організаційних форм на принципі наступності, усунення дублювання напрямів, відбувається координація цілей різних типів навчальних закладів.

2. *Скорочення термінів навчання.* Як правило, після закінчення 9 класу і 3-х років навчання у коледжі студенти отримують неповну вищу освіту та мають можливість без вступних іспитів продовжити навчання в університеті, а випускники 11 класів – через 2 роки здобути неповну вищу освіту в коледжі і також продовжити навчання за скороченим

терміном підготовки бакалаврів або на факультетах заочного навчання у ВНЗ. Отже, термін навчання скорочується на 1 рік. У результаті за 6 років навчання молоді люди мають можливість отримати повноцінну вищу освіту, вступаючи у трудове життя на рік раніше.

3. *Раціоналізація матеріально-технічної бази.* Коледжі, як правило, мають слабе матеріально-технічне і лабораторне оснащення, тому приєднання до ВНЗ дає можливість використовувати кращу кадрову і матеріально-технічну базу наукових та навчальних закладів вищих рівнів та тим самим підвищувати якість навчання.

4. *Зменшення витрат на підготовку фахівця.* Є можливість у короткі строки випускати фахівців з вищою освітою при значній економії коштів: на підготовці одного спеціаліста економиться значна сума бюджетних коштів, а отже, зменшуються витрати на підготовку фахівців.

5. Нова форма освіти дає змогу розв'язати проблеми державного масштабу, передовсім, *стримування міграції* висококваліфікованих кадрів (закріплення випускників у місцях їх постійного мешкання), безробіття у сільській місцевості, підвищення освітнього і культурного рівня молоді.

6. *Соціальний захист.* Навчальні комплекси, відкривши двері для підлітків із сільської місцевості, дають їм можливість отримати престижні спеціальності. Крім того, у разі непередбачених обставин (погіршення економічного стану у сім'ї, раннього шлюбу), що змушують студента припинити навчання, все ж отримати диплом молодшого спеціаліста чи бакалавра, що певною мірою здатне захистити його на ринку праці.

7. *Підвищення конкурентоспроможності фахівців на ринку праці.* Комплекси типу “школа – коледж – ВНЗ” здатні забезпечити більш високу професійну готовність спеціалістів порівняно з освітнім комплексом “школа – ВНЗ”: їх вирізняє мобільність, гнучкість в умовах виробництва, вони мають більш високі здатності до швидких змін в умовах ринку.

8. Навчальні комплекси створюють умови для *підвищення рівня мотивації студентів*: забезпечують набуття студентами не однієї, а цілої низки спеціальностей, що є додатковою умовою

для вибору і реалізації студентом індивідуальної освітньої траєкторії. Формування позитивної мотиваційно-пізнавальної сфери – ключ до ефективної самоосвіти, саморозвитку і професійного самовдосконалення.

9. *Підвищується рівень викладання навчальних дисциплін та якості навчання*, оскільки з'являється можливість реалізовувати різні технології навчання, у тому числі елементи дистанційної освіти, використання коледжами більш потужної кадрової та матеріально-технічної бази наукових і навчальних закладів вищих рівнів. Таке співробітництво сприяє якісним змінам у складі педагогічних кадрів коледжів, оскільки члени комплексу мають можливість підвищувати кваліфікацію вчителів і керівних працівників шляхом стажування на кафедрах ВНЗ, навчання в магістратурі та аспірантурі, участі в наукових конференціях та науково-методичних семінарах [2].

10. *Уникнення дублювання напрямів та спеціальностей* через поширення інтегрованих навчальних планів і програм підготовки фахівців за схемою “молодший спеціаліст – бакалавр”.

11. *Навчальні заклади – учасники комплексу – не тільки не втрачають своїх повноважень, а навпаки, отримують нові можливості*: спрямовувати на пільгових умовах учнів для продовження навчання; підвищувати кваліфікацію викладачів коледжів через стажування у ВНЗ та навчання в магістратурі чи аспірантурі; використовувати матеріально-технічну базу ВНЗ [2]. А університету таке співробітництво дає змогу мати додаткові позабюджетні кошти, тобто додаткову заробітну плату професорсько-викладацькому складу, а також поповнювати чисельність студентського контингенту за рахунок випускників коледжів.

Висновки. Опрацювання джерельної бази (звітних документів, нормативних актів, наукових доповідей, статистичних даних) дало підстави дійти висновку, що проблема створення гнучкої системи професійної підготовки студентів може бути розв'язана завдяки створенню навчально-наукових виробничих комплексів типу “школа – коледж – ВНЗ”, “школа – професійний ліцей – коледж – ВНЗ”, “коледж – ВНЗ”, оскільки в них створені соціальні, організаційні та психолого-педагогічні

умови забезпечення цього процесу. Формування творчої особистості – головна мета неперервної освіти. Її розв'язання наближає до стратегічної мети – підготовки спеціаліста, конкурентоспроможного на сучасному ринку праці.

Подальшими напрямками досліджень є розробка та висвітлення категоріального апарату проблеми діяльності навчальних комплексів, уточнення їх функцій, виявлення особливостей ступеневої підготовки фахівців у комплексах, які здійснюють підготовку кадрів для різних галузей промисловості та сільського господарства тощо.

Література

1. Бродская Т.А. Непрерывная математическая подготовка в системе “ССУЗ–ВУЗ” на основе фундаментализации содержания: дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Казань, 2005. – 196 с.

2. Горбань О.М., Огаренко В.М., Тягушева О.Г. Управління взаємодією навчальних закладів різного рівня у навчально-науковому комплексі / О. Горбань // Наукові записки АНВШУ. – К., 2008. – Том III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://anvsu.org.ua/index.files/Articles/Gorban01.htm>

3. Денисова Н.В. Тенденції розвитку комплексу “коледж-університет” в системі неперервної педагогічної освіти / Н. Денисова // Науковий журнал “Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту”. – Харків, 2008. – № 2. – С. 50 – 53.

4. Кайгородова О.В. Развитие процессов интеграции образовательных учреждений в системе педагогического образования: дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Рос. гос. ун-т им. Иммануила Канта. – Калининград, 2009. – 201 с.

5. Ковалевский В.П., Белоновская И.Д., Пискунова Ж.Г. Проблемы интеграции систем “коледж – вуз” // Тезисы Всероссийской научно-практической конференции “Актуальные проблемы интеграции средней и высшей ступеней региональной системы непрерывного образования”. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.tstu.ru/science/seminar/neprobr/pdf/kovalevsky2.pdf>

6. Людський розвиток в Україні: 2004 (колектив авторів) / Щорічна науково-аналітична доповідь / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 172 с.

7. Мамрич С.М. Ступенева підготовка фахівців у навчально-науково-виробничих комплексах (на прикладі радіотехнічних спеціальностей): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 2001. – 20 с.

8. Фоменко Н.А. Наступність у змісті і організації навчально-виробничих комплексів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний аграрний ун-т. – К., 1997. – 24 с.

Наталья Самарук. Организационно-педагогические основы ступенчатой подготовки специалистов в учебных комплексах. В статье рассмотрены педагогические основы функционирования образовательных комплексов типа “школа – колледж – вуз”, “колледж – вуз”: проанализированы причины возникновения, генезис их становления и развития; определены принципы управления и организации деятельности учебных комплексов; очерчены преимущества и доказана необходимость создания учебных комплексов для непрерывной системы образования.

Ключевые слова: многоуровневое образование, непрерывная подготовка специалистов, преемственность образования, учебные комплексы.

Natalia Samaruk. Organizational and pedagogical principles of stage specialists training at educational complexes.

The article deals with the pedagogical principles of functioning of educational complexes like “school – college – Higher educational institution”, “college – Higher education institution”. We have analyzed the reasons for appearing, the genesis of the process of their formation and development; singled out the principles of management and organization of educational complexes; outlined the advantages and proved the necessity to create educational complexes to implement a continuous flexible education system.

Key words: stage education, continuous specialists training, continuity of education, educational complexes.